

ІВАН ВИГОВСЬКИЙ

ЗНАМЕНІТІ УКРАЇНЦІ

FOLIO

Знамениті українці

Юрій Мицик

Іван Виговський

«Фолио»

2010

Мицик Ю. А.

Іван Виговський / Ю. А. Мицик — «Фолио», 2010 — (Знамениті українці)

Іван Виговський — один з керівників Національно-визвольної війни 1648—1658 рр., найближчий помічник Богдана Хмельницького у розбудові Української держави, переможець в битві при Конотопі. Ставши гетьманом у надзвичайно складний період, Виговський намагався за будь-яку ціну зберегти незалежність України, на яку почав зазіхати царський уряд, проте не зміг об'єднати різні верстви українського суспільства і втратив владу. Вже не маючи владних повноважень, він зробив останню спробу прислужитися своїй країні, але загинув на самому початку нового етапу свого життя.

Содержание

* * *	5
Конец ознакомительного фрагмента.	15

Юрій Мицик Іван Виговський

* * *

Незалежна Українська держава не виникла, як вважає дехто, у 1991 р., а відродилася! Ми маємо за собою не тільки темний період іноземного панування, але й часи власної самостійної держави (Антська держава, Київська Русь, Галицько-Волинське королівство, Запорізька Січ, Гетьманщина, УНР і ЗУНР, Карпатська Україна). До створення Української козацької держави – Гетьманщини, що виникла внаслідок Національно-визвольної війни українського народу проти гніту Речі Посполитої 1648—1658 рр., має безпосереднє відношення Іван Виговський, сподвижник Богдана Хмельницького, а потім і гетьман. Йому довелося діяти у надзвичайно тяжких умовах, він спрямував усю свою енергію на захист незалежної Української держави, але врешті-решт зазнав поразки. Життя й діяльність Івана Виговського неможливо було вивчати в підколоніальній Україні, а тепер, коли це стало можливим, не припиняються не тільки наукові, але й політичні дискусії довкола його постаті. Спробуємо ж розібратися у примхливій долі цієї неординарної особистості.

* * *

Гетьман України Іван Виговський (початок XVII ст. – 1664 р.) походив із старовинного роду української православної шляхти, гніздо якої було у с. Вигові Овруцького повіту Київського воєводства. Звичайно вважається, що цей рід був відгалуженням роду Лучичів і тому його часто називали родом Лучичів-Виговських. Так, 28.02.1633 р. у Кракові король підтвердив право Виговських-Лучичів на Скочковську землю в с. Вигові. В універсалі Івану Виговському, уже екс-гетьману, на Барське староство (1659 р.) король Речі Посполитої Ян Казимир пов'язує його рід із династією знаменитих князів Глинських.¹

Однак у світлі інших генеалогічних досліджень пов'язання Виговських з Глинськими навряд чи має під собою реальний ґрунт. Очевидно, Виговські беруть початок від Болшуна (Чорногуба) або Коркошка – вихідців з орди, котрі прибули в Україну в часи київського князя Володимира Ольгердовича або великого князя литовського Витовта (кінець XIV – перша третина XV ст.) й стали родоначальниками Болсуновських, Давидовичів-Виговських, Лучичів-Виговських та ін. За короля Стефана Баторія у 1583 р. Виговські отримали привілей на підтвердження їхніх віковичних «добр» і на звільнення їх від служби. Отже, Виговські були дрібними українськими шляхтичами, і мав цілковиту рацію незнаний автор польськомовної «Віршованої хроніки» (1682), коли відзначав:

Цей Виговський, хоч був не з панів, але шляхтич з народження,
Віри грецької, Вига чи Вишинка старого ймення,
Руська кість, хоч польське м'ясо.

¹ Найвизначнішим представником останнього був Михайло Глинський (помер 1534 р.) – видатний державний діяч Великого князівства Литовського, котрий знаходився на службі німецького імператора Максиміліана, потім у Альбрехта Саксонського та ін., був правою рукою великого князя литовського Олександра, а по смерті Олександра підняв у 1508 р. останнє значне повстання української та білоруської православної шляхти проти Польсько-Литовської держави. Зазнавши поразки, Глинський емігрував до Московії, де теж активно займався політичною діяльністю. Його племінниця Олена стала дружиною великого князя московського Василя III і матір'ю першого московського царя Івана I V.

Родовим гербом Виговським був досить поширений в Речі Посполитій і зокрема в Україні герб «Абданк», зображення якого нагадує якір. Пізніше герб було доповнено за заслуги Івана Виговського уже як гетьмана.

Король Ян Казимир своїм універсалом-привілеєм від 4 червня 1659 р., даючи гетьману у володіння містечко Любомль, одночасно вніс важливі корективи у родовий герб: «до давнього гербу його дому, «Абданк» названого, додаємо герб Польського королівства, орла білого і пурпурним полі, під покриттям; за криваву відвагу і (його) ув'язнення – герб звичайний руських князів, тобто рицаря, котрий сидить на коні і пронизує (списом) змія, дозволяємо; а за те, що він бунтівників, котрі цьому (Гадяцькому) миру з нами та Річчю Посполитою ухваленому є супротивними, щасливо громить і приборкує, герб лев жовтий, який у лапах тримає оголений меч, у зеленому полі, а до давнього титулу Львосерд Виговський приписуємо. Врешті... особливий герб литовських князів «Погоня»... додаємо, а герб його стародавній Абданк в середині цих чотирьох згаданих гербів має залишатися... Цього герба ніхто не має права вживати, тільки сам згаданий вельможний наш гетьман з батьком та своїми рідними братами, уродженими Данилом та Костянтином Виговськими, також нащадки його обох статей»(5).

Батько майбутнього гетьмана Остап (Остафій) Виговський, син Гната чи Івана, онук Івана Виговського, служив у св. Петра Могили – видатного церковного і культурного діяча України, київського митрополита у 1632—1647 рр. Остапу Виговському належало містечко Гоголів на території сучасної Полтавщини, де, можливо, й народився майбутній гетьман. Деякі автори вказують на село Руду (Рудку, Рудню) біля Жидачева саме як на родовий маєток Виговських і згадують народний переказ про слова гетьмана: «Продам Бар і Руду і заграю ляхам в дуду!» Однак скоріш за все Руда була придбана Виговським-гетьманом пізніше, тим більше, що Бар був даний йому королем Яном Казимиром уже після того, як він склав гетьманську булаву.

Батько майбутнього гетьмана був людиною активною, він підтримував зв'язки з Адамом Киселем, який у першій половині XVII ст. боровся проти дискримінації Православної церкви, а також брав участь у діяльності луцького Хрестовоздвиженського православного братства. А в роки Національно-визвольної війни українського народу проти гніту Речі Посполитої 1648—1658 рр. Остап Виговський осів у Києві і став намісником київського замку. На схилі життя він прийняв чернечий постриг під іменем Йосифа і перебував у Любомлі, що є цілком логічним (його син Іван, уже колишній гетьман, був любомльським старостою). Дружиною Остапа Виговського й матір'ю майбутнього гетьмана була Олена Ласко, українська православна шляхтянка². Від шлюбу Остапа Виговського та Олени Ласко народилося троє синів: Іван, Данило, Костянтин – і три дочки. (Можливо, були ще діти у цьому шлюбі, але, очевидно, вони померли малолітніми.)

Тіткою майбутнього гетьмана, сестрою батька чи матері, була Олександра – ігуменя Свято-Михайлівського жіночого монастиря у 1656 р.

Брат гетьмана Данило в роки Національно-визвольної війни був бихівським полковником та наказним гетьманом під час походу українського війська проти Речі Посполитої 1655 р., а також в роки гетьманату старшого брата. Саме він взяв Люблін 15 жовтня 1655 р. На початку 50-х рр. XVII ст. Данило одружився з дочкою Богдана Хмельницького Катериною. Він відзначився і як дипломат: вів переговори з трансільванським послом Ф. Шебеші та московським послом Ф. Бутурліним. 30.05.1659 р. король Ян Казимир своїм універсалом-привілеєм підтвердив його, а також дружини та дітей права на володіння м. Смілою та іншими маєтностями, серед яких Костянтинів, Бакли, Орловець, Ольховець у Білоцерківському старостві, В'язівка і Тарасівку у Корсунському старостві (король умисно називав полки Гетьманщини староствами, підкреслюючи їхню належність до Речі Посполитої). Додамо, що до 1648 р. все ці маєтності

² Відомо, до речі, про одного з представників цього роду, ченця Петронія Ласко, котрий був слугою А. Киселя і його посланцем до Богдана Хмельницького; інший з роду Ласка брав участь у Конотопській битві на боці Виговського.

належали С. Конецпольському, а потім частина з них, насамперед Сміла і В'язівка, були у володінні гетьманича Тимоша Хмельницького – брата дружини Д. Виговського. Данило загинув у 1659 р., потрапивши у полон до російських військ. Його піддали жорстоким тортурам: залили розпеченим свинцем очі, і він прийняв мученицьку смерть. Щоб залякати потенційних противників Москви, його тіло було видано Юрію Хмельницькому і привезено для поховання у Суботів.

Однак деякі джерела говорять, що Данило Виговський помер від ран на шляху до сибірського заслання. Його дружина Катерина Хмельницька-Виговська вийшла потім заміж за майбутнього гетьмана Павла Тетерю, син Юрій загинув молодим під час Хотинської битви 1673 р., а другою син, Василь, служив київським міським регентом.

Другий брат Івана Виговського, Костянтин, служив спочатку Адамові Киселю, а потім перейшов на бік повстанців, обіймав посади пінського й турівського полковника у 1658—1659 рр., генерального обозного, підскарбія «Великого князівства Руського», мужньо бився з московитами за визволення Києва у 1658 р. Костянтин був одружений з княжною Мещерською, дочкою багатого смоленського дідича, князя Івана Мещерського і Тетяни Полубинської³. Брат дружини Костянтина Іван Мещерський (Мещерин) був високоосвіченою людиною, служив королеві Речі Посполитої Владиславу IV, представляв його інтереси при дворі баварського князя Філіпа Вільгельма, воював проти Франції у складі баварських військ. У часи гетьманату Виговського Мещерський став ченцем Києво-Братського монастиря під іменем Йосифа, потім чернігівським архимандритом, навіть був одним з претендентів на митрополичий престол по смерті Сильвестра (Косова).

Сам же Костянтин Виговський був біля брата-гетьмана і після його відставки, це він повідомив білоруського мемуариста Василя Рудовича про те, що його брата Данила закатували московити. Він також підтримував міцні контакти з дияконом зі Слуцької землі Варлаамом Філіповичем. Пізніше Костянтин, очевидно, постригся у ченці.

Як вже згадувалося, в Івана Виговського було також дві сестри. Одна з них, Тетяна, вийшла заміж за шляхтича Івана Боглевського (Боклевського), власника Глинського та Княжої Луки. (З роду Боклевських походить, між іншим, видатний художник – ілюстратор «Мертвих душ» Миколи Гоголя.) Вона, очевидно, померла до 1658 р. Друга сестра Виговського (на жаль її ім'я невідомо) стала дружиною Павла Тетері. Цей важливий факт наводить відомий сучасний історик Ярослав Дашкевич: виявляється, під час служби в Луцьку як підписки у луцькому громадському суді Тетеря познайомився з Виговським, а незабаром і одружився з його сестрою.

Двоюрідний брат І. Виговського, Самійло, був сотником (разом з полковником Іваном Нечаєм – зятем Богдана Хмельницького – він запекло боронив Бихів від московських загарбників), двоюрідний дядько Василь – овруцьким полковником. Родичем гетьмана був і сотник Криштоф Виговський, один з керівників повстання на Поліссі. Дехто з дальшої рідні (двоюрідний брат Юрій, двоюрідний племінник Ілля) служили на боці Речі Посполитої і лише після Гадяцького трактату перейшли, як і Василь Виговський, під українські прапори. Вони обидва брали участь у Конотопській битві, причому Ілля був там поранений з вогнепальної зброї. Про Юрія відомо, що він був одружений з Марією Скурат (Скуратівською), мав від неї сина Йосипа, котрий став потім велятицьким старостою Речі Посполитої.

За Переяславським договором 27(17) жовтня 1659 р. між Московською державою та Україною, який підписав гетьман Юрій Хмельницький, всі Виговські мали бути видані цареві Олексію Михайловичу («О Выговских изменниках. Чтоб изменника Ивашка Выговского, жону и дети, гетман и Войско отдали его царскому величеству за измену. Также и брата его Данилка и иных Выговских, которые есть в Войску Запорожском, а вперед не только при гетмане и

³ За твердженням деяких авторів, дружиною К. Виговського була дочка пінського маршалка Лукаша Єльського, але це маловірогідно, принаймні тут може йти тільки про перший шлюб.

в урядниках, но и в Войску Запорозком Выговским не быт»). Таким чином, на сибірське заслання були відправлені Данило, овруцький полковник Василь, який потрапив у полон у бою під Васильковим в середині вересня 1658 р., Юрій та Ілля. Пізніше до них долучився Самійло, якого взяли в Бихові. Данила, як уже говорилося, було вбито по дорозі. Але більша частина цього розгалуженого роду залишилася на Волині, яка тоді була під владою Речі Посполитої, і уникнула царської «ласки». Про молоді роки майбутнього гетьмана майже нічого не відомо. Він дістав добру освіту. Якщо натяк польського хроніста Веспасіяна Коховського має під собою підстави («Давно у одній школі з Хмельницьким будучи, цих же самих штук навчився»), тоді виходить, що Виговський навчався разом з Хмельницьким у Львівському єзуїтському колегіумі. Якщо ж Виговський народився пізніше (як вважають деякі дослідники – у 1616 р.), то він міг навчатися у Києво-Братському колегіумі. Майбутній гетьман володів, крім рідної української мови, ще й церковнослов'янською, польською, латинською, непогано знав російську мову, був прекрасним каліграфом і оратором. Згадуваний Коховський відзначив, що майбутній гетьман вів тверезий спосіб життя, тобто не зловживав алкогольними напоями. Згідно з даними Самійла Величка, Виговський був «вивчений вільним наукам, славився за дотепного і вправного у писарських справах». Не випадково він пізніше виступав як покровитель Києво-Братського колегіуму, добився для нього загально визнаного статусу академії, тобто університету. Виговський завжди підкреслював своє знайомство з Феодосієм Софоновичем, ректором цього колегіуму у 1653—1655 рр., а потім ігуменом Золотоверхого Михайлівського монастиря (у 1655—1672 рр.), письменником, теологом і істориком.

Не було випадковістю і те, що в ході розвитку російсько-українських зв'язків саме Виговському на його прохання патріарх Никон надсилав книги, а також священні чаші й ризи. Майбутній гетьман був членом православного Хрестовоздвиженського братства у Луцьку, яке у боротьбі проти Речі Посполитої відстоювало українську мову і православну віру.

Свою військову кар'єру Виговський розпочав у кварцяному війську Речі Посполитої «товаришем», тобто рядовим шляхтичем – професійним вояком, з яких складався кістяк армії Речі Посполитої. Служив він тоді з канівським полковником Юрієм Голубом, котрий під час Національно-визвольної війни волів залишитися на стороні Речі Посполитої і був поручником чи ротмістром козацької хоругви (100 кіннотників) у полку белзького каштеляна Адама Фірлея. Тоді ж, у роки панування короля Владислава IV (1632—1648), Виговський став командувати хоругвою, відзначився у боротьбі проти «ворога святого Хреста Господня», тобто у боротьбі проти турецько-ногайсько-татарської агресії. У 30-х роках XVII ст. Виговський служив у луцькому гродському суді (хоча один з сучасних дослідників, В. Кривошея, вважає, що тут йдеться про рідного дядька майбутнього гетьмана – теж Івана Виговського). Його начальником, як і підписка Павла Тетері, був тоді Станіслав Казимир Беневський, у майбутньому дипломат Речі Посполитої, з котрим Виговському не раз доведеться зустрічатися як генеральному писарю, а потім гетьману у 50-х рр. XVII ст. У 1635 р. І. Виговський став намісником луцького староства, а у 1638 р. писарем при Яцку Шемберкові, комісару Речі Посполитої над Військом Запорізьким у 1637—1638 рр. Очевидно, тоді ж Виговський увійшов у тісніший контакт з Богданом Хмельницьким, тодішнім генеральним писарем Війська Запорізького, принаймні вони зустрічалися під час переговорів на Маслому Ставу.

Цінні свідчення подає згаданий вище автор «Віршованої хроніки». Він вказує на високоосвіченість майбутнього гетьмана («знав польські звичаї, ляуда, сеймові конвокації, хід сеймиків, наради посольської ізби») і до того ж безпосередньо вказує на його службу у київській гродській канцелярії («Він у київській канцелярії латиною та правом вигострив язика, став вважатися (розумною) головою, невдовзі мусив знати Руських воеводств інтриги, знаючим про все (de omni scibili)») та на досить бурхливі молоді роки, оскільки Виговському доводилося долати небезпеки, пов'язані з професійними обов'язками («хоч часом не рад і не кличе, але дізнається, коли його вже вибили, тому він мусить завжди добре охороняти свого рота, і якщо

добрий язиком, то й рукою (мусить добре володіти), щоб не вилетіли зуби, до того ж мав часті сутички з ворогами»).

Приблизно у першій половині 30-х рр. XVII ст. Виговський бере свій перший шлюб з Яблонською, представницею дрібного українського шляхетського роду Київщини. Джерела свідчать, що від цього шлюбу було кілька дітей: сини Іван, Василь, Юрій, Ілля, Костянтин і Станіслав та дочка Мар'яна. Остання у середині XVII ст. була вже одружена з українським православним шляхтичем Михайлом Гунашевським, автором відомого Львівського літопису, який служив у Генеральній канцелярії в роки Національно-визвольної війни, виконував дипломатичні доручення Б. Хмельницького та І. Виговського, став київським протопопом і навіть купив собі, своїй дружині і своїм дітям, тобто внукам І. Виговського, землю й «Олизарівський» будинок, на що дістав відповідний запис від київського полковника Павла Яненка-Хмельницького й самого гетьмана Богдана Хмельницького від 1657 р. Цікаво, що він був знайомим з білоруським мемуаристом, ректором Замойської академії Василем Рудовичем і гостював у нього 22.07.1668 р. і розмовляв про отримання львівським єпископом Йосифом Шумлянським королівського привілею на кафедру і про перемиського уніатського єпископа Антонія Терлецького. Наступного дня Гунашевський вручив княгині Гризельді, матері короля Михайла Вишневецького, лист від претендента на Київську митрополію Антонія Винницького. У серпні того року Гунашевський зробив невдалу спробу вступити до православного братства у Замості. Гунашевський розповідав тоді також про свої конфлікти зі священниками у Кам'янці-Подільському та Перемишлі.

Коли Виговський овдовів, то пішли чутки, що він нібито став ченцем, але насправді він не полишив посаду генерального писаря і залишався світською людиною. У 1656 р. він взяв другий шлюб з Оленою Стеткевич, дочкою українсько-білоруського шляхтича, мстиславського підкоморія, мінського воєводи Богдана Стеткевича та княгині Олени Соломирецької. Рід Стеткевичів та Соломирецьких був значнішим за рід Виговських, до того ж українські повстанці виглядали «здрайцями» та злочинцями в очах вірнопідданих Речі Посполитої. Через це батько Олени не хотів віддавати свою дочку за генерального писаря Війська Запорізького, і Виговський зважився на несподіваний вчинок: його слуги викрали Олену і привезли її з почестями до Києва. Генеральний писар запропонував їй руку й серце, щедро обдарував і пообіцяв у разі її відмови вийти за нього заміж повернути до батьків. Погодитися на пропозицію генерального писаря вмовляв Олену і київський митрополит Сильвестр Косов, який, до речі, був майже земляком Олени, білорусом з Жировичів на Вітебщині. Олена згодилася на шлюб і невдовзі конфлікт з її батьками було залагоджено.

Повертаючись до рідні Олени Стеткевич, відзначимо, що її батько Богдан Стеткевич був сином брацлавського підкоморія Вільгельма Стеткевича і княгині Ганни Огінської (з цього роду походить композитор XIX ст. Огінський, автор знаменитого полонезу), онуком надвірного литовського маршалка Богдана Стеткевича та княгині Овдотії Друцької-Горської. Він мав маєтності у Білорусі (у Мінському, Мстиславському та Оршанському повітах), брав участь у польсько-шведській війні у Прибалтиці (20-ті рр. XVII ст.), був ротмістром у Смоленській війні 1632—1637 рр., новогрудським каштеляном. Він прославився як один з визначних покровителів Києво-Могилянського колегіуму, разом з дружиною заснував Кутеїнський православний монастир під Оршею, а також Буйницький та Боркулабівський монастирі, був близьким співробітником св. Петра Могили, який навіть присвятив йому друковане в Києво-Печерській лаврі «Учительне євангеліє» (1637) і призначив його своїм заповітом одним з опікунів Києво-Могилянської академії. Через свого тестя Виговський увійшов у родинні зв'язки з рядом відомих українських та білоруських шляхетських, навіть князівських родів. Зазначимо, що брат Олени Стеткевич Михайло, який навчався у Києво-Могилянському колегіумі у 30-х роках XVII ст, можливо одночасно з І. Виговським, теж стане під прапори Богдана Хмельницького, так само, як і його двоюрідний брат Юрій. Михайло Стеткевич прославився як високоосвічена

людина, ревнитель православ'я, фундатор Боркулабівського монастиря. За участь у повстанні на боці українського народу король Ян Казимир конфіскував у нього маєтності Погост і Новий Двір у Пінському повіті. По смерті Виговського Михайло прийняв чернечий постриг і помер у монастирі. Сестра Олени Стеткевич була в шлюбі з шляхтичем Іваном Суходольським, одним з найвідоміших помічників Івана Нечая, чауського та старобихівського полковника, брата славетного Данила Нечая, який був свого часу брацлавським полковником (у 1648—1651 рр.). Варто відзначити, що свояком Виговського став князь Микола Святополк-Четвертинський (помер у 1659 р.), мінський каштелян, одружений з княгинею Доміцеллою Соломирецькою, двоюрідною сестрою Олени Стеткевич. Він був сином знаменитого Стефана Святополк-Четвертинського (1574—1665), брацлавського підкоморія з 1629 р., члена Луцького православного братства, одного з чільних представників української православної шляхти, яка визнала зверхність Війська Запорізького. Старий князь Стефан був активним учасником відновлення православної ієрархії у 1620 р., зокрема у його маєтності Животові було висвячено єрусалимським патріархом Феофаном та ще двома митрополитами Паїсія Іполітовича на єпископа холмського та белзького. Він мав також міцні зв'язки з київськими митрополитами Йовом Борецьким, св. Петром Могилою, Сильвестром Косовим, Дионісієм Балабаном, причому останній відспівав його сина Миколу у Новочетвертинському монастирі, із Захарією Копистенським, із гетьманами Війська Запорізького П. Сагайдачним, І. Петражицьким-Кулагою, Б. Хмельницьким та ін.

Вибух Національно-визвольної війни поставив перед Виговським, як і перед іншими українськими шляхтичами, питання: з ким бути. Українська православна шляхта у своїй масі підтримувала національно-визвольні й релігійні тенденції Національно-визвольної війни, але вороже ставилася до антифеодальних. Це питання кожен рід, кожен шляхтич вирішував по-своєму, і прийняття остаточного рішення проходило нерідко болісно. Деякі шляхтичі безоглядно стали на бік свого народу (Б. Хмельницький, Данило та Іван Нечай, Іван Богун та ін.), деякі одразу зайняли ворожу позицію і стали до лав карального війська Речі Посполитої (Марк Зацвіліховський – кум Б. Хмельницького, сумнозвісний Д. Чаплинський, Байбуза, Дзик та ін.), інші перейшли до карателів після короткої (Семен Забуский, Ясько Ясноборський) чи досить тривалої служби у повстанців (полковники Іван Бруяка, Михайло Криса, Іван Головацький, Михайло Тиша), з деякими сталася, як от із Михайлом (Станіславом) Кричевським, українцем з Умані Ференцем Сербиним (Рацем), зворотна еволюція. До останніх належав і Іван Виговський.

Коли почалася Національно-визвольна війна, І. Виговський опинився у кварцяному війську великого гетьмана коронного Миколи Потоцького. Знаходячись в авангарді війська, яке очолював Стефан Потоцький, син головнокомандуючого, ротмістр Виговський брав участь у битві на Жовтих Водах і у вирішальний момент (бій біля Княжих Байраків 16 травня 1648 р.) бився проти повстанців до останнього. Коли під ним було вбито коня, він бився пішим і припинив опір тільки тоді, коли втратив свідомість через поранення і значну кровотечу. У невідомому стані його полонив якийсь запорожець і продав татарину. Виговський втік з полону, але його спіймав інший запорожець і знов продав за поганенького коня уже іншому татарину. Виговський втік з неволі і цього разу, але знову був спійманий і переданий самому хану Іслам-Гірею III, очевидно, вже після Корсунської битви (26. V. 1648 р.). Богдан Хмельницький обміняв його на якогось полоненого, і він був прикутий до гармати, певний час знаходився в ув'язненні. Згодом гетьман порозумівся з бранцем, і той присягнувся йому вірно служити і додержав свого слова. Принаймні за життя Богдана Хмельницького ми не бачимо якихось серйозних розходжень між ним та Виговським. Цікаво, що 28 липня 1649 р. під стінами Збаража Виговський повідав польському послу від обложених Станіславу Яницькому про причини, через які він залишається на боці повстанців, і Яницький так передав цю розповідь: «...спійманий на Жовтих Водах, викуплений Хмельницьким за одну кобилу. Має там (у повстанському тилу)

батька, братів, сестер і т. д., і якби він зрадив Хмельницькому, той наказав би цих стратити як родичів. Отже перемагає його природна любов до батьків і родичів, тому він там мусить залишатися». Але навряд чи варто вірити цій інформації, враховуючи хитру дипломатичну гру, яку вели Виговський із Хмельницьким. Варто відзначити, що шлях Виговського до повстанців нагадує шлях видатного сподвижника Б. Хмельницького Станіслава Кричевського. Останній походив з українсько-білоруського православного шляхетського роду, вірно служив королеві Владиславу IV, але в той же час саме він випустив з чигиринської в'язниці на волю свого кума Богдана Хмельницького. Взятий у полон під Корсунем, Кричевський повернувся з католицизму до православ'я, отримав нове ім'я (Михайло) і став служити вірою і правдою повсталому народу. Будучи київським полковником, він перекрив шлях на Україну військам князя Януша Радзивіла і прийняв тяжкий бій під Лоевом (липень 1649 р.). Хоча Кричевський зазнав поразки і був смертельно поранений у цій битві, однак його дії не дали можливості Радзивілу з'єднатися з королем Яном Казимиром і сприяли перемозі повстанців Богдана Хмельницького під Зборовом. Перейшовши на бік повстанців, Виговський став служити особистим писарем гетьмана, а також, очевидно, і у Генеральній канцелярії. Він супроводжував Богдана Хмельницького у його переможному поході 1648 р. на Пилявці, Львів, Замостя, причому вже тоді виявляв свою нехоть до союзу з Кримським ханством, через що навіть вступив у конфлікт з племінником Тугай-бея. Цікаво, що позиція Виговського збіглася з позицією... Максима Кривоноса, котрий вважав, що українській армії необхідно зупинитися на берегах Случі й зайнятися укріпленням кордонів, між тим як Хмельницький і Тугай-бей слушно наполягали на переслідуванні ворога. У листі Б. Хмельницького до Януша Кемени, радника трансільванського князя Д'єрдя II Ракоці, від 27 листопада 1648 р. (із Замостя) йдеться про прийом трансільванських послів, а також про те, що до Трансільванії направлять українське посольство: І. Виговський та «його товариш, наш нотар», щоб вони передали Кемени «й виклали усно все, що треба. Бо ми бажаємо мати королем князя твоєї милості (тобто Д'єрдя II Ракоці) і хотіли б довести йому нашу повагу...»

Джерела спочатку не вирізняють Виговського серед оточення гетьмана. Так, у щоденнику посольства А. Киселя, писаному Войцехом М'ясківським, Виговський навіть не згадується під час переговорів у Переяславі (лютий 1649 р.). Але через деякий час Виговський робить блискучу кар'єру. Вже 3 квітня 1649 р. бачимо фактично двох писарів Війська Запорізького: Івана Демковича Креховецького⁴, генерального писаря, та Івана Виговського, котрого ще називають «писар покоєвий гетьманський», тобто особистий писар гетьмана. Обидва Івани (Креховецький та Виговський) нарівні і разом зустрічають іноземних послів, починаючи з квітня 1649 р., дістають від останніх однакові подарунки, але Виговський вже тоді починає відтісняти свого колегу від справ. Так, переговори з московськими послами Василем та Григорієм Унковськими (квітень 1649 р.) проводили тільки Хмельницький та Виговський, а більше ніхто із старшини не був на них допущений. У Реєстрі Війська Запорізького, складеному наприкінці 1649 – на початку 1650 р. за активної участі Виговського, про що свідчить навіть вірш-панегірик, вміщений на початку Реєстру, Іван Креховецький згадується вже як корсунський полковий писар. Сам же Виговський став одноосібним генеральним писарем Війська Запорізького і саме в цьому сенсі про нього згадує Реєстр.

Виговський брав участь у поході української повстанської армії Богдана Хмельницького під Збараж, у облозі фортеці. У розпал боїв (28 липня) обложені вислали свого посла Станіслава Яницького до хана Іслам-Гірея III і Богдана Хмельницького. Після переговорів його з почестями провів до стін Збаража саме Іван Виговський.

⁴ Іван Креховецький – перший генеральний писар відродженої Української держави, походив з української православної шляхти. Він заклав основу Генеральної канцелярії Гетьманщини, мав значний авторитет і тому не випадково бачимо його підпис поруч із гетьманським на деяких документах.

Генеральний писар виступає і як співавтор деяких універсалів Б. Хмельницького. Першим із них є універсал від 07.09.1650 р., даний у Ямполі жителям Київського та Чернігівського воєводств, а також Житомирського староства з наказом не кривдити шляхту. Цікаво, що цей універсал пред'явив до запису у книги київського суду слуга А. Киселя, шляхтич Костянтин Виговський, брат генерального писаря. А вносив універсал до книг Остап Виговський, батько генерального писаря, намісник київського замку. Разом з Хмельницьким генеральний писар видав універсали про заборону чинити утиски ніжинським міщанам (11(1). VIII. 1650 р., з Іркліїва); про покарання тих, хто нападатиме на ченців Мгарського монастиря; про надання Межигірському монастирю села Чернин; про затвердження Ф. Софоновича ігуменом Золотоверхого Михайлівського монастиря у Києві; листи до путивльського воєводи Ф. Хілкова, до царя Олексія Михайловича, до бояр І. Д. Милославського та Б. І. Морозова, інструкцію до шведського короля Карла X Густава.

Нерідко Виговський сам писав лист чи універсал від імені гетьмана, а Хмельницький тільки ставив підпис. Відомий український історик Т. Крип'якевич встановив ряд таких документів. Характерно, що гетьман часто навіть не диктував універсал чи лист, а обмежувався стислими розпорядженнями Виговському. Так, за свідченням московського посла В. Унковського, гетьман вислухав його скарги щодо конфліктів на кордоні і наказав Виговському написати з цього приводу листа до миргородського полковника Мартина Гладкого. У свою чергу Виговський нерідко полишав суто писарську працю на підлеглих. Посол Януша Радзивіла шляхтич Мисловський, перебуваючи в Чигирині у березні 1651 р., побачив, як Виговський диктував комусь універсал від імені Хмельницького про спорядження човнів. Звичайно, збереглися й документи (універсали, листи), видані особисто Виговським. Таких документів тільки з часів Національно-визвольної війни дійшло понад 25, тобто більше, ніж документів будь-якого іншого керівника відродженої Української держави середини XVII ст., за винятком самого Богдана Хмельницького (близько 600), котрий гетьманував 10 років. Що стосується документації Виговського-гетьмана, котрий тримав булаву набагато коротший час (майже 3 роки), то київський дослідник Андрій Бульвінський нарахував їх щонайменше 136 документів.

За короткий час Виговський зробив з Генеральної канцелярії потужну і високоефективну інституцію України-Гетьманщини, вона стала важливою складовою частиною державного апарату. Ця установа відігравала роль міністерства закордонних справ і певною мірою міністерства справ внутрішніх. Вона стала тим генератором, який згідно з волею гетьмана та ради Війська Запорізького приводив у рух численні приводні ремені державної машини. Саме сюди стікалася військово-політична інформація з усіх кінців України й зарубіжних країн, тут зустрічали й відправляли численні посольства, тут приймалися важливі рішення, що нарівні з військовими перемогами визначали долю Національно-визвольної війни українського народу. Як вірно відзначав І. Крип'якевич, Виговський «організував державну канцелярію, яка прийняла все діловодство як у внутрішньому правлінні, так і в закордонних справах...» За Б. Хмельницьким же зберігався «контроль основних державних справ, а їх виконання, в тому числі все листування, довірив (він) Виговському».

Щоб створити і керувати такою потужною машиною як Генеральна канцелярія, потрібен був величезний талент адміністратора і політика. І хоч створювали цю машину спочатку Богдан Хмельницький та Іван Креховецький, саме Виговський розбудував її і поставив на рівень європейських канцелярій. Не випадково уряд писаря Війська Запорізького був піднятий зусиллями Виговського на друге місце після гетьманського, не випадково з цього моменту західні джерела називають генеральних писарів Війська Запорізького канцлерами.

На жаль, склад і функціонування Генеральної канцелярії в роки Національно-визвольної війни і нині залишаються недостатньо вивченими, насамперед через фрагментарність джерел. Можна, однак, визначити коло найближчих співробітників Виговського. Серед них бачимо, наприклад, зятя Івана Виговського Михайла Гунашевського. «Секретарем Виговсь-

кого» називають деякі джерела Силуяна Мужилівського, видатного дипломата Української держави, який очолював посольства до Московської держави, Молдавії, Швеції та інших країн. Мужилівський походив з білоруської православної шляхти, був сином видатного борця проти польсько-католицької експансії, православного письменника-полеміста Андрія Мужилівського, який навіть розглядався як один із кандидатів у київські митрополити по смерті Йова (Борецького). На початку 30-х рр. XVII ст. Силуян разом із братом (ймовірно з Григорієм, проповідником та полемістом) вчився у Києво-Могилянському колегіумі і вже тоді міг близько познайомитися з Виговським. В. М'ясківський у своєму щоденнику занотував, що під час переговорів у Переяславі (лютий 1649 р.) на бік українських повстанців перейшов Соболь – писар А. Киселя, «немолодий, знаючий справи й стан Речі Посполитої», якого Хмельницький затримав при собі, бо той гарно пише, а до того ж належить до його віри, і якийсь Ярмолівч, литвин (білорус – Ю. М.), котрий поїхав до Хмельницького і став Іудою, а ми не стереглися його на порадах».

Інші джерела вказують, що у Генеральній канцелярії працювало 12 шляхтичів, які перейшли до Хмельницького, але називають ім'я тільки одного з них (П'ясецький). Можливо, в часи Національно-визвольної війни у канцелярії працював і «підписок» Виговського Федір Погорецький, писар Захар Шийкевич, майбутній генеральний писар Лівобережної Гетьманщини в 60-х та 80—90-х рр. XVII ст. Тут же працювали грек Іван Мануйлов та серб Василь Данилов, причому останній служив Війську Запорізькому ще з 1647 р. і навіть жив при Виговському.

До речі, саме з числа канцеляристів Хмельницький та Виговський нерідко формували дипломатичні місії. Так, Мануйлов і Данилов були послані гетьманом та писарем з-під Зборова (під час Берестецької кампанії) до Москви у травні 1651 р. Залучав писар для виконання дипломатичних доручень і свого батька та братів, а також челядників та слуг, наприклад, Івана Стадника і якогось Самійла. 20 червня 1657 р. він послав до Швеції разом з послами Хмельницького і свого представника – козака Дорошенка. Вище наведені факти засвідчують, що у Генеральній канцелярії в роки Національно-визвольної війни працювали високоосвічені люди, що мали значний досвід праці у державних установах Речі Посполитої; люди, яким до снаги були і перо, і меч.

Існують серйозні підстави вважати, що саме Виговський відіграв не останню роль у формуванні розвідки та контррозвідки при уряді України. Ще на початку 1649 р. дві тисячі розвідників до Польщі вислав з Переяслава полковник Максим Нестеренко (за іншими даними – Стасенко), але пізніше безпосереднє керівництво цими справами переходить до Виговського. Невипадково агентом саме Виговського був татарський товмач великого візиря Сефер Казі-аги. Цей агент під час сепаратних польсько-кримських переговорів під Кам'янцем-Подільським у грудні 1653 р. передав генеральному писарю відомості про їхній зміст. Невипадково агентом саме Виговського був у Стамбулі серб Микола Маркевич, посланий писарем до Туреччини наприкінці 1653 р. Агентом Виговського був і Теодосій Томкевич, грек за походженням, львівський купець і міщанин. Він брав участь у дипломатичних контактах українського уряду з урядами Речі Посполитої і Швеції (1658 р.). Інший грек, Остафій Астаматій (Стаматі, Стомателло), керівник митної служби у Богдана Хмельницького, теж діяв як агент Виговського у 1654—1656 рр. Не дивно, що Прокіп Верещака врешті-решт став на бік повстанців, бо був братом Василя Верещаки, який служив секретарем Яна Казимира і був дуже тісно пов'язаний з Виговським навіть і родинними узами. 9.09.1654 р. Виговський сповістив царя про те, що послав «своего человека для проводывания в землю Мултыанскую, Венгерскую, Турскую для всяких вестей подлинных». Дипломат Речі Посполитої доповідав з Чигирини на самому початку 1651 р. про те, що через канцелярію Виговського «Хмельницький знає про все, що робиться у Варшаві і має таких, котрі доповідають йому про найменші події». При переговорах з московським послом Л. Лопухіним у Чигирині 17.01.1656 р. Хмельницький і Виговський сповістили йому про новини з Польщі, бо їм і «прислали грамотки наши друзья из

Польши». Сам Виговський часом згадував про своїх друзів з Польщі, Литви, Білорусі, а також Волині й Полісся, що інформували його і уряд України про плани польської дипломатії, про наміри султана, кримського хана, молдавського господаря та ін. Агенти повстанців активно діяли у Львові, Кам'янці-Подільському, Перемишлі,

Кракові, Варшаві, Відні, Брно та інших містах, співпрацювали з шведськими й трансильванськими розвідниками на території Речі Посполитої, Чехії, Моравії, Сілезії, Австрії, країн Балканського півострова. Мережа української розвідки при королівському дворі у Варшаві була настільки міцною, що навіть через 25 років лунали скарги на те, що козаки (вже в часи Петра Дорошенка) знають про всі замисли короля, та вносилися пропозиції «добре пошукати» серед тих українців, які входили до оточення короля Яна III Собеського.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.